

دانشگاه فرهنگیان

دو فصلنامه علمی تخصصی

پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب

دوره دوم، شماره دوم، تابستان ۱۳۹۹

تحلیل محتوای شاخص‌های سند تحول بنیادین در کتب درسی

(بررسی موردی درس پنجم کتاب عربی پایه نهم)

ارسال: ۱۳۹۹/۰۵/۰۳ *دکتر زهرا سعیدی^۱، عاطفه عبدی لیفکوئی^۲

پذیرش: ۱۳۹۹/۰۶/۳۱

چکیده

در سال‌های اخیر با تصویب سند تحول بنیادین، برنامه درسی ملی و راهنمای برنامه درسی عربی که نقشه راه برای تألیف کتب درسی عربی است، شاهد تغییرات گسترده در محتوای کتب درسی عربی بوده‌ایم. مهم‌ترین هدف این تحقیق این است که نشان دهد شاخص‌های سند تحول بنیادین به چه شکل خود را در کتاب عربی پایه نهم نشان داده است. این پژوهش با اتخاذ یک هدف توصیفی با استفاده از روش‌شناسی کمی و استفاده از روش تحلیل محتوا با انتخاب درس پنجم از کتاب عربی پایه نهم به‌عنوان نمونه انجام شده است. با بررسی که از درس پنجم کتاب عربی پایه نهم صورت گرفت نتایج نشان داد که از منظر سند تحول، بیشترین توجه، معطوف به ساحت عبادی و اخلاقی بوده است همچنین نتایج دیگر این تحقیق نشان داد که این درس تا حد زیادی در اجرای رویکرد متن محور موفق بوده است.

واژگان کلیدی: سند تحول بنیادین، زبان عربی، تحلیل محتوا، پایه نهم، درس پنجم

---

^۱ مدرس گروه زبان و ادبیات عرب دانشگاه فرهنگیان تهران Saidi.zahra@gmail.com

^۲ دانشجوی معلم رشته آموزش زبان عربی دانشگاه فرهنگیان تهران

مقدمه

«تحول» ضرورت و نیازی اجتناب‌ناپذیر است که امروزه در نظام آموزش و پرورش با آن مواجه‌ایم؛ برای رفع این نیاز مهم، سند ملی تحول بنیادین تدوین شده است. سند تحول بنیادین آموزش و پرورش از مسائل بسیار مهم حوزه تعلیم و تربیت در این سال‌ها به حساب می‌آید. عرصه تعلیم و تربیت از مهم‌ترین زیرساخت‌های تعالی همه‌جانبه کشور و ابزار جدی برای ارتقای سرمایه انسانی شایسته کشور در عرصه‌های مختلف است (سند تحول بنیادین، مقدمه). در کشور ما محتوای آموزشی مبتنی بر سند تحول آموزش و پرورش است. کتاب درسی یا محتوای مطالب آموزشی در نظام‌های آموزشی متمرکز محور مدون و مکتوب تعلیم و تربیت محسوب می‌شوند و فعالیت‌ها و تجربه‌های تربیتی دانش‌آموزان حول محور آن سازمان‌دهی می‌شود؛ بنابراین کتب درسی اصلی‌ترین منبع و موثوق‌ترین مرجع علمی هدایت و راهنمایی فعالیت‌های معلم و دانش‌آموز در جهت تحقق اهداف آموزشی مورد توجه برنامه ریزان آموزشی و درسی است. از جمله کتاب‌های درسی که در برنامه درسی ایران از اهمیت ویژه‌ای برخوردار است، کتاب درسی زبان عربی است. زبان عربی به جهت رابطه تنگاتنگی که با زبان فارسی دارد همچنین به دلیل اینکه متون اسلامی به‌ویژه قرآن به این زبان نوشته شده است در بین ایرانیان مسلمان از اهمیت قابل‌توجهی برخوردار است و در مقایسه با سایر کتاب‌های درسی نقش تعیین‌کننده‌ای در انتقال ارزش‌های حاکم بر جامعه دارد بنابراین باید علاوه بر کارکرد آموزشی بستری مناسب برای انتقال مفاهیم و آموزه‌های دینی و فرهنگی به فراگیران باشد.

چگونگی تنظیم محتوای کتاب‌های درسی عامل مهمی در تعیین چگونگی یادگیری اثربخش و ایجاد انگیزه است و تحلیل و بررسی کتاب‌های درسی به برنامه‌ریزان کمک می‌کند تا در هنگام تدوین کتاب‌های درسی تصمیمات صحیحی اتخاذ کنند تا میزان نواقص و کاستی‌ها را به حداقل برسانند.

امروزه آموزش زبان در ایران به صورت کلی و آموزش زبان عربی به طور خاص دارای کاستی‌ها و مشکلاتی است. این مسئله معلول علل زیادی چون: روش‌های تدریس ناکارآمد، حجم زیاد کتاب‌ها، ترتیب غیراصولی مطالب و محتوای کتب عربی با قواعد خشک و بعضاً غیرکاربردی، نبود داستان‌های شیرین و آموزنده در کتاب‌ها، فقدان امکانات آموزشی مناسب در مدارس، نبود تصاویر مناسب در جهت یادگیری، به کار بردن دبیران غیرمتخصص، عدم وحدت بین قواعد و متون کتاب و عدم توجه به نیازهای دانش‌آموزان در تألیف کتاب‌های عربی می‌تواند سبب گریز دانش‌آموزان از این درس و بدفهمی آنان شود. به‌طوری‌که در بسیاری از مدارس و دانشگاه‌های

ایران متأسفانه بسیاری از دانشجویان و دانش‌آموزان توانایی لازم برای نوشتن یک متن عربی را ندارند؛ چراکه در دو دوره متوسطه اول و دوم و حتی در دانشگاه قواعد عربی را حفظ می‌کنند (رایگان، ۱۳۹۴).

اما از سال ۱۳۹۲ رویکرد تألیف کتاب‌های درسی عربی تغییر کرد و کتاب‌های دوره متوسطه اول به نگارش درآمد و به طبع آن این تحول به مقطع متوسطه دوم کشانیده شد و کتاب عربی دهم در سال ۱۳۹۵ و عربی یازدهم در سال ۱۳۹۶ به چاپ رسید که البته رویکرد متن محور و در حاشیه قرار دادن قواعد می‌تواند مهم‌ترین ویژگی این کتاب‌ها باشد. اگرچه این کتاب‌ها هم خالی از اشکال نیستند.

یکی از عوامل مهم در کاهش مشکلات کتاب‌های درسی تحلیل محتوای آن‌ها است. هدف از تحلیل محتوا، تفسیر و توصیف عینی و کمی و کیفی مطالب درسی است. (آشتیانی به نقل از لورنس، ۱۳۷۴: ص ۳۷)

توجه به محتوای کتاب‌های عربی و اصول سازمان‌دهی محتوا می‌تواند تحولی بزرگ در یادگیری زبان عربی ایجاد کند؛ و همچنین بررسی روش‌های جدید تدریس زبان عربی در کشورهای مختلف و معرفی آن‌ها به پژوهشگران، برنامه‌ریزان و مدرسان زبان عربی جهت هر چه بهتر شدن امر یادگیری زبان قرآن در مدارس کشورمان است (کعب عمیر، ۱۳۹۸). صاحب‌نظران و متخصصان آموزش زبان عربی برای آموزش متون عربی شیوه‌های کارآمدی را طرح کرده‌اند. از آنجایی که آموزش زبان عربی در ایران از اهداف و اصولی مشخص پیروی می‌کنند که قانون اساسی، سند تحول بنیادین و برنامه درسی ملی و راهنمای برنامه درسی به صراحت به این مهم تأکید کرده‌اند که هدف از آموزش زبان عربی، آشنایی با متون دینی و فهم آن و کمک به زبان و ادبیات فارسی است توجه به این شیوه‌ها ضروری به نظر می‌رسد. (راهنمای برنامه‌ی درسی عربی متوسطه، ۱۳۷۹).

چنانچه بخواهیم قضاوت‌ها و دیدگاه‌های نادرست درباره‌ی عربی اصلاح گردد باید به پیروی از اصول زبان‌آموزی آن را مطابق با زمان و مناسب با روحیات دانش‌آموزان و نیازهای جامعه منتقل کنیم. توجه به محتوای کتاب‌های عربی و اصول سازمان‌دهی محتوا می‌تواند تحولی بزرگ در یادگیری زبان عربی ایجاد کند. بی‌شک بررسی و تحلیل کتاب عربی به مؤلفان و برنامه‌ریزان جهت یاری هر چه بهتر شدن امر یادگیری زبان قرآن در مدارس کشورمان کمک شایانی خواهد کرد.

سؤالات پژوهش

سؤال مهم این است که آیا در تهیه و انتخاب محتوای این درس مؤلفان استانداردهای لازم را با توجه به برنامه درسی ملی و سند تحول بنیادین رعایت کرده‌اند؟ شیوه‌ی سازمان‌دهی و انتخاب محتوای

این درس به چه صورتی است؟ تا چه میزان درس پنجم عربی نهم موفّق به رعایت اصول و ملاک‌های کتب جدیدالتألیف بوده است؟ این درس تا چه اندازه در یادگیری اثربخش و ایجاد انگیزه موفّق واقع شده است؟ شیوه تدریس مناسب این درس چگونه است؟

باید ببینیم، درس پنجم کتاب عربی نهم تا چه حدّ در اجرای اصول سازمان‌دهی محتوا موفّق عمل کرده و تا چه حدّ در اجرای اهداف موردنظر خود در تنظیم بخش‌های مختلف کتاب از جمله متون و قواعد و تمرین گام برداشته است. به همین منظور به بررسی بخش‌های مختلف آموزشی درس پنجم می‌پردازیم و معایب و محاسن هر یک را بازگو می‌کنیم؛ بنابراین، هدف اصلی ما از ارائه این مقاله این است که با توجه به تغییر کتب درسی و تغییراتی که در محتوا و اهداف و ارزشیابی کتب جدیدالتألیف ایجاد شده زوایای گوناگون این درس را با در نظر داشتن شاخص‌های سند تحوّل بنیادین روشن نماییم و معلمان را از شیوه تدریس متناسب با محتوای جدید آگاه سازیم.

پیشینه پژوهش

در زمینه نقد و بررسی کتب عربی تعدادی تحقیق و پژوهش صورت گرفته است؛ از جمله این پژوهش‌ها مقاله‌ای با عنوان «نقش صرف و نحو کاربردی در کتب جدیدالتألیف عربی» توسط مهستی رایگان (۱۳۹۴)، «بررسی و نقد کتاب‌های عربی مقطع دبیرستان» توسط حمیدرضا میرحاجی (۱۳۸۹)، «نگاهی به کتاب عربی اول دبیرستان بر اساس الگوها و ملاک‌های تحلیل و سازمان‌دهی محتوا» عیسی متقی زاده (۱۳۹۳)، موانع یادگیری درس عربی در دوره متوسطه از دیدگاه دانش‌آموزان و دبیران توسط زهرا حقدوست راد (۱۳۸۸) است.

رایگان (۱۳۹۴) در مقاله خود به نقش صرف و نحو در کتب جدیدالتألیف عربی می‌پردازد که نتیجه می‌گیرد راه صحیح آموزش عربی، قرائت صحیح و فهم متون است. میرحاجی (۱۳۸۹) در مقاله پژوهشی خود به نقد و بررسی کتب عربی دبیرستان با استفاده از برنامه درسی ملی پرداخته است که آن را نقشه و راهنمای کتب درسی می‌داند و بر تطبیق کتاب‌های درسی عربی با برنامه درسی ملی و انطباقشان با هم تأکید داشته است و از این روزنه کتب درسی عربی را به نقد کشانده است. متقی زاده (۱۳۹۳) در مقاله خود یکی از موانع یادگیری زبان عربی را نحوه نادرست سازمان‌دهی کتب درسی عربی می‌داند و نتیجه می‌گیرد که کتب عربی مقطع اول دبیرستان در اجرای سازمان‌دهی محتوا موفّق عمل کرده‌اند. حقدوست راد (۱۳۸۸) نیز طی پژوهش خود از ۱۲ هزار دانش‌آموز دختر و ۸۸ دبیر زن موانع یادگیری زبان عربی را معرفی می‌کند و این موانع را در گرو عواملی می‌داند مانند حجم زیاد قواعد صرفی و نحوی و حفظ طوطی‌وار لغات عربی.

اما هنوز به میزان کافی تحقیقات جامع و کاربردی مخصوصاً تحلیل مستقل و موردی محتوای دروس عربی بر اساس اهداف سند تحول بنیادین و اصول سازمان‌دهی محتوا انجام نگرفته است؛ و از آنجاکه آموزش امری خطیر و فراگیر است، توجه به محتوای دروس و نقد و بررسی آن گام بلندی در تولید محتوایی سازنده‌تر بر اساس رسیدن به اهداف آموزشی و پرورشی در نظام تعلیم و تربیت است.

اکنون با توجه به تحقیقات پیشین بر آن شدیم که با جنبه‌ای نوآورانه به بررسی موردی کتاب عربی جدیدالتألیف پایه نهم با بکارگیری سند تحول بنیادین، برنامه درسی ملی و اصول سازمان‌دهی محتوا بپردازیم و درس پنجم را از نظر متن، تصاویر، علائم نگارشی و ... بررسی کنیم. همچنین ما در این پژوهش به بررسی میزان تحقق هر یک از ساحات شش‌گانه سند تحول موجود در درس پرداخته‌ایم که این امر در کمتر تحقیقاتی به چشم می‌خورد. همچنین هیچ‌یک از آثار موجود به بررسی موردی درس نپرداخته و بررسی حاضر درصدد تحقق این امر است. اهمیت پژوهش حاضر این است که می‌تواند میزان تحقق رویکرد جدید کتب درسی را مشخص نماید.

در ادامه این ما ابتدا از مبانی نظری و مفهومی سند تحول بنیادین می‌پردازیم. سپس به بررسی ابعاد تحلیل محتوای کتب درسی می‌پردازیم و پس از بیان ضرورت و اهمیت و انواع آن، نگاهی کلی به کتاب عربی پایه نهم و سپس اختصاصاً درس پنجم از این کتاب خواهیم داشت. همچنین ما به بررسی ارتباطات افقی و عمودی، ابعاد ساختاری و محتوایی، ساحات شش‌گانه سند تحول بنیادین و نقشه مفهومی این درس، به ترتیب می‌پردازیم.

سند تحول بنیادین

سند تحول در ۲۲ آذرماه ۱۳۹۰ در شورای عالی فرهنگی انقلاب به تصویب نهایی رسید. هدف اصلی سند تحول بنیادین رساندن فراگیران به حیات طیبه با ۵ عنصر: تفکر، ایمان، علم، عمل و اخلاق است. خروجی در این سیستم دانش‌آموزی متفکر خواهد بود که خلاق است؛ پس نامش دانش‌آموز نیست که پژوهشگر است. این سند در هشت فصل تنظیم شده است و در واقع مبدأ تغییر تمام کتاب‌های درسی همین سند است. در تهیه سند تحول بنیادین تلاش شده تا با الهام‌گیری از اسناد بالادستی و بهره‌گیری از ارزش‌های بنیادین آموزش و پرورش و توجه به اهداف راهبردی نظام جمهوری اسلامی ایران چشم‌انداز و اهداف تعلیم و تربیت در افق ۱۴۰۴ هجری شمسی تبیین شود. در سند تحول بنیادین دو راهکار در ارتباط با آموزش عربی چنین آمده است:

راهکار ۱/۱۰ _ تقویت آموزش زبان‌های فارسی (اصلی) و عربی در چارچوب بخش الزامی برنامه درسی، برای تقویت و تحکیم هویت اسلامی و ایرانی.

راهکار ۱/۱۱ _ ارائه‌ی آموزش زبان خارجی در چارچوب بخش انتخابی (نیمه تجویزی) برنامه درسی، با رعایت اصل تقویت و تثبیت هویت ایرانی_اسلامی؛ (سند تحول بنیادین).

پیش از انقلاب اسلامی، آموزش زبان عربی در دوره‌ی راهنمایی تنها سال‌های دوم و سوم راهنمایی و در دوره‌ی دبیرستان در رشته‌های ادبی انجام می‌شد و آموزش عربی در یاد دادن برخی قواعد خلاصه می‌شد که هیچ ربطی به نیازمندی‌های روز و اطلاعات مربوط به جنبه‌های مختلف زندگی نداشت؛ در نتیجه دانش‌آموز قواعد را به سرعت فراموش می‌کرد. هر چه به انقلاب نزدیک‌تر می‌شدیم آموزش عربی به دلایل سیاسی کم‌رنگ‌تر می‌شد. آنچه پیش از انقلاب به نام زبان عربی در کشور آموزش داده می‌شد با اسلوبی نادرست و محدود به قواعد صرف و نحو بوده است. (صدقی، ۱۳۸۲:۲۲)

اما بعد از انقلاب اسلامی توجه بیش‌تری به این امر مبذول شد و بر اساس قانون اساسی نظام آموزشی کشور موظف شد که بعد از دوره‌ی ابتدایی در همه‌ی کلاس‌ها و رشته‌ها زبان عربی به مدت شش سال آموزش داده شود؛ که البته در دوره‌ی دبیرستان با توجه به رشته‌های تحصیلی کم و کیف آن متفاوت است.

در سند راهنمای برنامه درسی عربی آمده است که رویکرد کتاب‌ها از قاعده محوری به متن محوری تغییر پیدا کرده است و درباره رویکرد جدید کتاب‌های درسی عربی می‌نویسد: پرورش مهارت‌های زبانی به منظور فهم عبارات و متون اسلامی و کمک به فهم بهتر زبان و ادبیات فارسی. (راهنمای برنامه درسی عربی، ۱۳۹۱: ۷) هدف از آموزش عربی در ایران قبل از هر چیز به صراحت در قانون اساسی آمده است: «از آنجا که زبان قرآن و معارف اسلامی است و ادبیات فارسی کاملاً با آن آمیخته است، این زبان باید پس از دوره‌های ابتدایی تا پایان متوسطه در همه‌ی کلاس‌ها و همه رشته‌ها تدریس شود». (اصل شانزدهم قانون اساسی). همان‌طور که ملاحظه شد قانون اساسی به صراحت هدف از آموزش عربی را فهم قرآن و ادبیات فارسی معرفی می‌کند؛ و در این میان آنچه مهم است محتوای کتب درسی عربی است که باید بر اساس این بند تولید شود.

جریان تربیت رسمی و عمومی به دنبال تحقق شایستگی‌های (توانایی‌ها، مهارت‌ها و صفات) مشترکی در آحاد جامعه است تا با توجه به انواع تربیت (بر حسب شئون گوناگون حیات طبیعه)، در ساحت‌های شش‌گانه تربیت (دینی و اخلاقی، علمی و فناوری، اقتصادی و حرفه‌ای، سیاسی و اجتماعی، زیستی و بدنی، زیبایی‌شناختی و هنری) بیان شوند. (مبانی نظری سند تحول بنیادین، ۲۷۰)

ساحت‌های شش‌گانه در سند تحول بنیادین آموزش و پرورش عبارت هستند از: (مبانی نظری

سند تحول بنیادین: ۲۹۹-۳۱۲):

۱- ساحت تربیتی اعتقادی، عبادی و اخلاقی: ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی

بخشی از جریان تربیت رسمی و عمومی است، ناظر به رشد و تقویت مرتبه قابل قبولی از جنبه دینی و اخلاقی حیات طیبه در وجود متریبان و شامل همه تدابیر و اقداماتی که جهت پرورش ایمان و التزام آگاهانه و اختیاری متریبان نسبت به مجموعه‌ای از باورها، ارزش‌ها، اعمال و صفات اعتقادی عبادی و اخلاقی و در راستای تکوین و تعالی هویت دینی و اخلاقی ایشان صورت می‌پذیرد. لذا قلمرو ساحت تربیت اعتقادی، عبادی و اخلاقی، ناظر به خودشناسی و معرفت نسبت به خداوند متعال، معاد، نبوت و پذیرش ولایت رهبران دینی (پیامبر (ص) و ائمه معصومین (ع)) و پیروی از ایشان است، که به حق برترین انسان‌های کامل در طول تاریخ هستند.

۲- ساحت تربیت اقتصادی و حرفه‌ای: ناظر به یکی از ابعاد مهم زندگی آدمی یعنی بعد

اقتصادی و معیشتی انسان‌هاست. این ساحت ناظر به رشد توانایی‌های متریبان در تدبیر امر معاش و تلاش اقتصادی و حرفه‌ای است (اموری نظیر درک و فهم مسائل اقتصادی، درک و مهارت حرفه‌ای، التزام به اخلاق حرفه‌ای، توان کارآفرینی، پرهیز از بطالت و بیکاری، رعایت بهره‌وری، تلاش جهت حفظ و توسعه ثروت، اهتمام به بسط عدالت اقتصادی، مراعات قوانین کسب‌وکار و احکام معاملات و التزام به اخلاق و ارزش‌ها در روابط اقتصادی).

۳- ساحت تربیت علمی و فناوری: ناظر بر کسب شایستگی‌های (صفات و توانمندی‌ها

مهارت‌هایی) است که متریبان را در شناخت و بهره‌گیری و توسعه نتایج تجارب متراکم بشری در عرصه علم و فناوری یاری کند تا بر اساس آن متریبان قادر شوند، با عنایت به تغییرات و تحولات آینده، نسبت به جهان هستی (نگاه آیه‌ای به هستی) و استفاده و تصرف مسئولانه در طبیعت (نگاه ابزاری)، بینشی ارزش‌مدار کسب کنند. مهم‌ترین جهت‌گیری ساحت تربیت علمی و فناوری، جهت‌گیری کل‌نگر و تلفیقی در چارچوب نظام معیار اسلامی است.

۴- ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی: این ساحت ناظر است به کسب شایستگی‌هایی که

متریبان را قادر می‌سازد تا شهروندانی فعال و آگاه باشند و در فعالیت‌های سیاسی و اجتماعی مشارکت کنند. قلمرو ساحت تربیت اجتماعی سیاسی شامل موارد زیر است: ارتباط مناسب با دیگران (اعضای خانواده، خویشاوندان، دوستان، همسایگان و همکاران و...)، تعامل شایسته با نهاد

دولت و سایر نهادهای مدنی و سیاسی (رعایت قانون، مسئولیت‌پذیری و ...) است. جهت‌گیری ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی، تربیت برای عضویت فضیلت‌مدارانه در «خانواده صالح و جامعه صالح» است.

۵- ساحت تربیت زیستی و بدنی: ناظر است بر حفظ ارتقای سلامت و رعایت بهداشت جسمی و روانی متربیان در قبال خود و دیگران، تقویت قوای جسمی و روانی، مبارزه با عوامل ضعف و بیماری، حفاظت از محیط زیست و احترام به طبیعت است. قلمرو این ساحت (پرورش قوای بدنی و تأمین سلامت جسمی) موارد زیر را پوشش می‌دهد: تربیت جنسی، سلامت فردی و اجتماعی (تأمین نیازهای اساسی، حفظ شادابی در زندگی، برخورداری از رفاه و سلامت، استفاده از تفریحات سالم و اوقات فراغت، مراقبت از جسم و روح و پاکیزگی و آراستگی فرد) و ... در واقع همه این موارد به جنبه‌هایی مهم و مغفول از حیات طیبه در وجه کامل آن اشاره دارد.

۶- ساحت تربیت زیبایی‌شناختی و هنری: ناظر به رشد قوه خیال و پرورش عواطف، احساسات و ذوق زیبایی‌شناختی متربیان (توان درک موضوعات و افعال دارای زیبایی مادی یا معنوی توان خلق آثار هنری و قدردانی از آثار ارزش‌های هنری) است. رویکرد تربیت هنری موضوع محور در مقایسه با رویکردهای دیگر، جامعیت بیشتری دارد.

روش پژوهش

در این تحقیق از روش تحلیل محتوا استفاده شده است که با استفاده از داده‌های کمی و کیفی به بررسی و تحلیل محتوای درس پنجم عربی پایه نهم پرداخته‌ایم. جامعه‌ی آماری این پژوهش، کتاب عربی پایه نهم است که از بین این کتاب درس پنجم عربی پایه نهم دوره اول متوسطه به‌عنوان نمونه انتخاب گردید. در این روش ابتدا کل کتاب به صورت کیفی و سپس مؤلفه‌های متن، تمرین، علائم نگارشی، شیوه رنگ‌آمیزی و نگارش متون، تعدد به‌کارگیری لغات پایه‌های قبل و تصویرهای درس مذکور به صورت کمی مورد تحلیل قرار گرفته است. بدین منظور همه جملات، تصاویر و تمرین‌های درس مذکور را با استفاده از معیارهای سازمان‌دهی محتوا، ابعاد درونی و بیرون کتاب درسی و ابعاد ساختاری و محتوایی، با استناد بر سند تحول و برنامه درسی ملی عربی تحلیل کرده‌ایم و داده‌ها را در قالب چارت، نمودار و جدول ارائه نموده‌ایم. در ادامه به صورت تفصیلی به روش تحلیل محتوای در کتب درسی پرداخته می‌شود.

تحلیل محتوا با رویکرد کتب درسی

تحلیل محتوای یک کتاب درسی تنها به معنی تحلیل متن و نوشتار کتاب نیست، بلکه تحلیل می‌تواند سایر اجزای کتاب همچون تصاویر، جداول، پرسش‌ها، فعالیت‌ها و ... را نیز در بر بگیرد.

«شعبانی» تحلیل محتوای کتاب درسی را یک روش علمی برای تشریح و ارزشیابی عینی و منظم پیام‌های آموزشی می‌داند. (شعبانی، ۱۳۸۴، ص ۱۸۰). روش تحلیل محتوا در پژوهش‌های اصیل تعلیم و تربیت از جایگاه و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است. برای تحلیل محتوای کتاب‌های درسی می‌توان زمینه‌ها و کاربردهای متنوعی را در نظر گرفت که در اینجا با رعایت اصول اختصار به دو کاربرد توصیفی و تحلیلی که در این مقاله از آن استفاده نموده‌ایم، اشاره می‌نماییم.

۱- کاربرد توصیفی. روش توصیفی عکس‌برداری از واقعیات و پدیده‌هاست که محقق از طریق تصویربرداری از جوانب و زوایای مختلف به شناخت و درک پدیده‌ها می‌پردازد؛ و در سطح بالاتر به کشف و شناخت روابط بین پدیده‌ها و اجزای درونی آن‌ها نیز می‌رسد؛ به عبارت دیگر کاربرد توصیفی تحلیل محتوای کتاب درسی شامل بررسی جنبه‌های ظاهری کتاب درسی همچون: تعداد واژه‌ها، طول جملات، حجم کتاب، تعداد تصاویر و مثال‌ها، تنوع رنگ‌ها و میزان تمرین‌ها است. از سوی دیگر این بررسی می‌تواند به شناخت جهت و شدت روابط این متغیرها با یکدیگر و با متغیرهای بیرونی دیگری همچون سهولت تدریس یا پیشرفت تحصیلی فراگیران و ... بپردازد. (مرادی، ۱۳۹۶: ص ۱۱۸)

۲- کاربرد تحلیلی. در مقایسه با رویکرد توصیفی که به بررسی لایه‌های سطحی محتوا و متغیرهای مرتبط به آن می‌پردازد، رویکرد تحلیلی تلاش می‌نماید تا در حد امکان به لایه‌های درونی‌تر و متغیرهای نهفته و نا آشکار محتوای کتاب درسی دست‌یافته و آن‌ها را مورد نقد علمی قرار دهد. کاربرد رویکرد تحلیلی در محتوای کتاب‌های درسی می‌تواند بسیار متنوع باشد که ما به سه مورد از آن‌ها در این مقاله بدان پرداختیم، اشاره می‌نماییم. (مرادی، ۱۳۹۶: ۱۱۹)

اولین کاربرد اینکه کتاب‌های درسی در واقع اسناد معتبر و رسمی هستند که ترجمه ارزش‌های دینی، اخلاقی، اجتماعی، فرهنگی و علمی حاکم بر یک جامعه به شمار می‌آیند. به عبارتی دیگر هر یک از کتاب‌های درسی انعکاس‌دهنده ارزش‌های حاکم و مورد پذیرش جامعه در یک رشته یا زمینه علمی خاص است؛ بنابراین مطالعه و تعیین میزان توفیق کتاب درسی در انجام این رسالت مهم هم بخش قابل‌توجهی از تحقیقات تحلیلی در متون درس را در بر می‌گیرد.

در دومین کاربرد می‌توان به تعریف و تبیین نقش‌های افراد، نهادها و مفاهیم اجتماعی در کتاب درسی پرداخت. کتاب‌های درسی به طور آشکار و ضمن تعیین حدود و ثغور نقش‌های افرادی همچون: زنان،

مردان، فرزندان، مادران، پدران، علما، دانشمندان و نهادهایی همچون مساجد، مدارس، خانواده، سازمان‌ها و مفاهیمی نظیر علم، ارتباطات، محیط زیست، سلامت و ... را نشان می‌دهد. و در رویکرد سوم نوعی تحلیل فنی در کتاب درسی صورت می‌پذیرد. کتاب‌های درسی به منظور تحقق اهداف از پیش تعیین شده و بر اساس اصول و ضوابط علمی ویژه‌ای طراحی می‌شوند که از آن تحت عنوان «اصول طراحی و سازمان‌دهی محتوای آموزشی» یاد می‌شود. تحلیل‌گران محتوای درسی به دنبال شناسایی میزان رعایت این اصول در طراحی و تدوین کتاب‌های درسی هستند. یکی از اصول سازمان‌دهی کتب درسی، اصل ارتباط عمودی و افقی محتوا است.

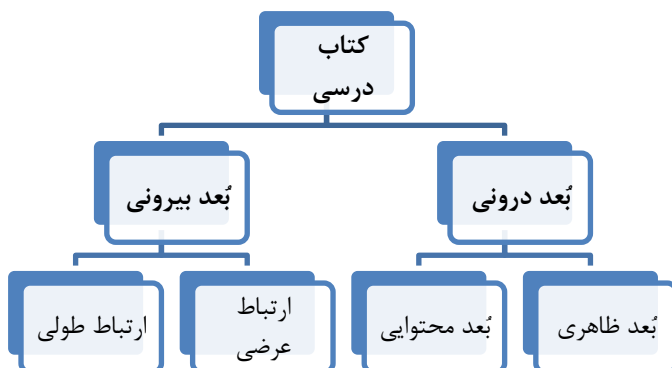
۱- **ارتباط عمودی:** منظور از ارتباط عمودی یا طولی هماهنگی و انطباق بین محتوای یک درس در پایه‌ها و دوره‌های مختلف تحصیلی با یکدیگر است. (مرادی، ۱۳۹۶: ص ۱۲۰ و ۱۲۱)

۲- **ارتباط افقی:** در مقابل ارتباط افقی یا عرضی بر همسویی و همپوشی کتاب‌ها یا دروسی مختلف در یک پایه تحصیلی در ارتباط با اهداف آن دوره و سال تأکید دارد؛ و جنبه‌های گوناگون یادگیری را در مخاطبین تقویت می‌کند و اندیشه نظام‌داری را در آنان به وجود می‌آورد.

ابعاد تحلیل محتوا کتب درسی

در یک نگاه نظام‌مند و جامع می‌توان کتاب درسی را از دو منظر «درونی» و «بیرونی» مورد توجه قرار داد. بعد درونی بر ظاهر و همچنین محتوای کتاب تأکید دارد و عامل بیرونی بر ارتباط و همخوانی کتاب درسی با سایر کتاب‌ها در همان پایه و رابطه‌ی یک عنوان کتاب درسی با همان عنوان در پایه‌های قبل و بعد مورد بررسی قرار می‌گیرد. شکل ۱-۱ این ابعاد را نشان می‌دهد.

نمودار ۱: ابعاد تحلیل محتوای کتاب‌های درسی

بُعد درونی کتاب درسی

در این بعد کتاب درسی صرف‌نظر از ارتباط آن با سایر عوامل بیرونی مورد توجه است. در این بُعد کتاب به‌عنوان یک بسته آموزشی کامل و مستقل در نظر است. این بُعد دو جنبه اصلی کتاب شامل بُعد ظاهری یا صوری و بُعد محتوایی یا علمی کتاب است.

۱- بُعد ظاهری کتاب درسی: در این بُعد هر یک از اجزا و عناصر ظاهری کتاب می‌تواند مورد توجه و بررسی تحلیل‌گر آموزشی قرار گیرد. هدف کلی از تحلیل اجزای کتاب درسی شناخت تأثیر این ابعاد بر فرآیند یاددهی-یادگیری محتوای آموزشی و مشخص نمودن نقاط قوت و ضعف جنبه‌های ظاهری کتاب درسی است. این بُعد به دلیل اینکه در جلب توجه فراگیران و ایجاد علاقه و تمرکز حواس به مطالعه نقش مهمی ایفا می‌کند، بسیار اهمیت دارد.

همان‌طور که محتوا فکر و روان یادگیرنده را به خود جلب می‌کند شکل ظاهر آن نیز می‌تواند تأثیر مثبت یا منفی در یادگیرنده برجا بگذارد. از جمله ویژگی‌های ظاهری کتاب که باید به آن توجه نمود: قطع و اندازه کتاب، نوع جلد و صحافی، نوع کاغذ، شکل و اندازه حرف، طول بندها و فاصله خطوط از یکدیگر است. برخی از سؤالات پژوهشی در این حوزه را می‌توان به شرح زیر برشمرد. بدهی است برخی از این سؤالات می‌توانند موضوع تحلیل محتوای کتاب‌های درسی در نظر گرفته شوند.

- حجم کتاب درسی تا چه اندازه متناسب با ویژگی‌های فراگیران است؟
- آیا جلد کتاب از استحکام لازم جهت استفاده در طول یک سال تحصیلی برخوردار است؟
- آیا بین متن و تصاویر تناسب لازم وجود دارد؟
- اندازه و سایز کتاب، نوشته‌ها و تصاویر تا چه اندازه با توجه به ویژگی‌های سنی فراگیران طراحی شده است؟

تصاویر کتاب باید دارای قابلیت لمس و واقع‌گرایانه باشند. توضیحات، حقایق، تعاریف و ... برای ارائه، نیازمند واژگان می‌باشند درحالی‌که اشیاء مادی و پدیده‌ها برای بازنمایی نیازمند تصویر هستند. روستاها، شهرها، حیوانات، گیاهان و ... همه این‌ها عواملی هستند که برای درک درست و مناسب آن‌ها نیازمند تصویر و شکل هستیم؛ بنابراین تصاویر در ارتباط دادن محتوا با رخدادها و واقعیت‌های زندگی یادگیرندگان اهمیت حیاتی دارند (فتحی و اجارگاه و آفازاده: ۱۳۸۶: ۱۷۹)

کازین، پیشنهاد می‌کند که برای قابل‌فهم‌تر کردن محتوای متنی کتاب‌های درسی بهتر است از عناصر گرافیکی استفاده کرد. چراکه استفاده از گرافیک در کتاب‌های درسی برای عینیت بخشیدن به اطلاعات متنی، یادگیری فراگیران را افزایش می‌دهد. (زارعی زوارکی، جعفرخانی: ۱۳۹۲)

رایموند (۱۹۹۵) به نقل از گوچ نویسنده کتاب کودکان، می‌نویسد: «هنر موجود در تصویر فقط از متن تقلید نمی‌کند بلکه فراتر از کلمات ابعاد جدیدی را نشان می‌دهد». دانش‌آموز معنی را با اثر متقابل متن و تصویر می‌سازد که تا حدی با مضمون محتوی هم فرق می‌کند. با این توصیف تأکید در این مبحث بر آن است تا تصاویر به نحوی ارائه شوند که در خدمت متن بوده و به درک مطلب بیشتر و به عبارتی به فهم، درک و یادآوری اطلاعات کمک کنند. پژوهش‌های انجام‌شده در دهه‌های هفتاد و هشتاد به این نتیجه رسید که تصاویر داخل متن باعث افزایش عملکرد شناختی یادگیرندگان می‌شود. (ابارشی، تیموری: ۱۳۹۲)

۲- بُعد محتوایی و ساختاری: اصلی‌ترین بعد تحلیل محتوای کتاب درسی است و بیشترین مطالعات انجام‌شده در زمینه تحلیل محتوای کتاب درسی نیز مربوط به این بعد است. بعد محتوایی طیف وسیعی از عناصر و بخش‌های نوشتاری و ترسیمی کتاب درسی را در برمی‌گیرد. اجرای ساختاری هر کتاب، به‌ویژه کتاب‌های درسی با توجه به نوع هدف و محتوا و همچنین مخاطبان و ویژگی‌هایی که دارند به صورت مختلف طراحی می‌شوند. با وجود این اجزای مشترک ساختاری یک کتاب درسی را می‌توان در سه بخش مقدماتی (پیش از متن)، میانی (متن) و پایانی (پس از متن) تقسیم‌بندی کرد (حسن مرادی، ۱۳۸۸: ۲۰۱).

تجزیه و تحلیل داده‌ها

نگاه کلی بر درس پنجم کتاب عربی پایه نهم:

درس پنجم از صفحه‌ی ۴۹ کتاب درسی تا صفحه‌ی ۶۰ ادامه دارد. رنگ‌بندی این درس بنفش است. با نگاه به صفحه‌ی اول درس با مدخل ورودی الدَّرْسُ الْخَامِسُ آشنا می‌شویم (تصویر انیمیشنی از جنگل با عنوان: حیواناتُ الغابة) که این تصویر ذهن دانش‌آموزان را برای ورود به متن درس آماده می‌کند و ارتباط افقی با متن درس و التَّمَرِينُ السَّادِسُ دارد. در رابطه با جایگاه تصاویر در ایجاد آمادگی در ذهن می‌توان گفت: تصاویر با سرعت بیشتری نسبت به متن در حافظه بلندمدت جای می‌گیرند. در این راستا می‌توان به نتایج تحقیقات دکتر لینل بورمارک (Dr. Lynnel Burmark) اشاره کرد که معتقد است: «ذهن به صورت ناخودآگاه، حرف‌ها، متن‌ها، مفاهیم و ایده‌ها را برای درک بیشتر به تصویر تبدیل می‌کند». در صفحه‌ی ۵۰ دانش‌آموزان با ۱۶ کلمه جدید در قسمت الْمُعْجَم آشنا می‌شوند و پس‌از آن داستانی است تحت عنوان «الزَّجَاء» که مکالمه حیوانات جنگل را شامل می‌شود که به خوبی مفهوم فعل امر و نهی را در لایه‌ای پنهان به دانش‌آموزان آموزش می‌دهند و در پس این متن دانش‌آموز بعد از ترجمه مفهوم فعل نهی را کشف می‌کند.

همان‌طور که می‌دانیم هدف این درس ساخت و صرف فعل نهی نیست؛ بلکه هدف شناخت و ترجمه آن است و این نکته در سراسر درس اعم از تمرین و بدانیم و... مشهود است.

در صفحه‌ی ۵۲ قسمتی برای درک مطلب و قسمت بعدی عنوان قواعد (فعل نهی) است، سپس در صفحه‌ی ۵۳ «بدانیم» به طور کامل قواعد با ترجمه فارسی توضیح داده شده است و به نوعی فعل نهی عربی را با پیوند به زبان و ادبیات فارسی توضیح داده است.

از صفحه‌ی ۵۴ الی ۵۸ تمرین داده شده است که مجموعاً این درس ۹ تمرین دارد. در تمرین اول: ۵ جمله آورده شده که در مورد کلمات درس ۴ و ۵ توضیح داده‌اند و اکنون دانش‌آموز پس از ترجمه و درک کامل این دو درس میان آن‌ها ارتباط برقرار کند که نوعی روش واژه پژوهی نیز دارد. تمرین دوم: ۲ تصویر با ۲ جمله دارد که دانش‌آموزان باید جملات را ترجمه کنند این نکته حائز اهمیت است که بگوییم تصاویر سمت چپ خود حاوی مفهوم نهی است ولی تصویر سمت راست مفهوم امر را نمی‌رساند و با جمله پایینش رابطه‌ی چندانی ندارد. تمرین سوم: ۴ جمله است که با توجه به پاورقی کتاب ۲ مورد اول آیاتی از قرآن کریم و ۲ مورد بعدی از سخنان گران‌قدر رسول اکرم (ص) هستند که دانش‌آموز باید پس از ترجمه به دنبال افعال امر و نهی در درون آن‌ها بپردازد و پیدایشان کند. تمرین چهارم: ۴ جمله را شامل می‌شود که دانش‌آموز باید به ترجمه‌ی آن‌ها بپردازد با کمی دقت متوجه می‌شویم این ۴ جمله اکثراً از کلمات پایه هفتم و هشتم تشکیل شده‌اند. تمرین پنجم: این تمرین ۷ گروه از کلمات است که در هر گروه ۴ کلمه است مجموعاً ۲۸ کلمه، دانش‌آموز باید در میان هر گروه یک مورد را که ناهماهنگ است تشخیص دهد این تمرین محاسنی چون: گسترش دایره کلمات، مرور کلمات پایه هفتم و هشتم، تمرین تشخیص هم‌خانواده، ایجاد ارتباط میان دانسته‌ها و ... دارد. تمرین ششم: تصویر ۹ حیوان با صفتشان را بیان می‌کند که از بین ۱۰ اسم حیوان در بالا دانش‌آموز باید اسم درست هر عکس را در ذیل آن بنویسد. تمرین هفتم: ۱۶ کلمه داده شده که باید در جدول قرار داده شوند و به رمز جدول «لَا تُحَرِّزَانِ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا» آیه ۴۰ سوره توبه برسند.

پس از آن قسمت «گَنْزُ الْحِكْمَةِ» آمده که هدفش تقویت مهارت خواندن و ترجمه کردن است شامل ۵ مورد از سخنان ارزشمند امام علی (ع) در مورد علم است. در انتها، بخش تحقیق بیان شده است که هدفش پیوند زبان عربی با زبان و ادبیات فارسی است که در این درس مصداقش زبان حیوانات است و ما با کتاب کلیله و دمنه عبید زاکانی نیز که در این باره است ارتباط مناسبی می‌توانیم برقرار کنیم؛ و این امر منطبق است بر بخش ۳-۱-۴ مبانی نظری تحول بنیادین یعنی تأکید بر فرهنگ اسلامی ایرانی و زبان و ادبیات فارسی؛ که در این قسمت قید شده است: «با توجه به ضرورت پرداختن به «هویت ملی» که از لایه‌های جمعی هویت متریان است، باید در همه مراحل تربیت رسمی و عمومی بهره‌مندی

از ذخایر ارزشمند فرهنگ و تمدن اسلامی ایرانی و ارتقای آن در تعامل با سایر فرهنگ‌ها مدنظر قرار گیرد. در این خصوص با عنایت به مفاد قانون اساسی، زبان و ادب فارسی تجلی‌بخش وحدت ملی و زمینه‌ساز شکل‌گیری هویت ملی متریان خواهد بود» (مبانی نظری تحول بنیادین: ۲۷۵).

ضرورت و اهمیت سازمان‌دهی محتوای برنامه درسی

توجه به محتوا و سازمان‌دهی آن به‌عنوان یک عنصر مهم در مرحله طراحی برنامه درسی همیشه موردتوجه صاحب‌نظران حوزه برنامه درسی بوده است. محتوا و سازمان‌دهی آن بعد از گزینش اهداف صورت می‌گیرد فرایند انتخاب محتوا و سازمان‌دهی آن را حساسیت و اهمیت ویژه‌ای برخوردار است زیرا نخستین گام برای تحقق اهداف برنامه درسی انتخاب محتوای مناسب و مطلوب است (ظفری نژاد، ۱۳۹۲: مقدمه).

برای سازمان‌دهی محتوا اصولاً سه معیار را در نظر می‌گیرند که عبارت‌اند از: توالی، مداومت و پیوستگی

۱- **اصل توالی یا ترتیب:** توالی با مداومت ارتباط دارد و به‌عنوان ملاک سازمان‌دهی فعالیت‌های یادگیری، بر اهمیت تنظیم هر تجربه بر تجربه قبلی تأکید می‌کند. به طوری که موارد و تجربه بعدی از نظر عمق و وسعت، بیشتر از تجربه قبلی باشد. (شبییری، سرمدی و همکاران: ۱۳۹۱).

صاحب‌نظران و متخصصان حوزه برنامه‌ریزی درسی، شیوه‌های مختلفی را برای توالی ارائه نموده‌اند. مارش روش‌های زیر را برای ایجاد توالی بیان داشته است:

۱- حرکت از ساده به پیچیده، ۲- حرکت از کل به جزء، ۳- حرکت از حال به گذشته، ۴- ترتیب زمانی وقوع حوادث، ۵- حرکت از تجارت واقعی و عینی به سوی مفاهیم، ۶- سازمان‌دهی ماریچی

۲- **اصل وحدت و یکپارچگی:** اصل وحدت اشاره به همبستگی مفاهیم، نگرش‌ها در راستای اهداف معین دارد. هراندازه، وحدت در سازمان‌دهی محتوا بیشتر باشد، به همان اندازه محتوا معنادار خواهد بود و هرقدر پراکندگی و تجزیه در محتوا وجود داشته باشد، به همان اندازه اختلال در یادگیری به وجود خواهد آمد. می‌توان گفت وحدت عبارت است از ارتباط افقی تجربیات یادگیری. هنگامی که فردی قادر است آنچه را در یک کلاس فراگرفته به یادگیری در کلاس دیگر ارتباط دهد، وحدت به وجود آمده است. وحدت عبارت است از ارتباط افقی تجربیات یادگیری، هنگامی که فرد قادر باشد آنچه را که در کلاس فراگرفته است به یادگیری در کلاس دیگر ارتباط دهد، وحدت به وجود آمده است. (قاسم پور مقدم: ۱۳۹۳).

بر اساس این معیار، اهدافی که در یک یا چند زمینه درسی دنبال می‌شود، باید به گونه‌ای سازمان‌دهی شود که نتایج آن به صورت یک کل وحدت یافته و منسجم در رفتار یادگیرنده ظهور یابد.

۳- اصل مداومت و استمرار: منظور از مداومت یا پیوستگی، تکرار عناصر اصلی برنامه درسی از لحاظ عمودی است. استمرار ممکن است عمودی باشد و تداومی را که بر اساس آن تجربیات معینی در طول دوره‌های زمانی برای آموزش ارائه می‌شود. هم‌چنین استمرار می‌تواند افقی باشد و استمرار یک تجربه خاص را در یک روز فعالیت مدرسه را در برگیرد. (ملکی، ۱۳۸۳: ۲۳۲).

در سازمان‌دهی محتوای برنامه درسی باید توجه داشت که فرصت تمرین و پرورش یک مهارت در طول سال‌های تحصیلی به طور دائم و به دفعات متعدد در اختیار یادگیرنده قرار داده شود تا یادگیری با عمق بیشتری صورت پذیرد؛ مثلاً در آموزش علوم تجربی مقوله مربوط به آهن‌ربا را می‌توان به دفعات متعدد و در سال‌های مختلف تکرار کرد یا در محتوای درس فارسی می‌توان مبحث شناخت اجزای جمله را در طول پایه‌های مختلف سازمان‌دهی نمود.

مداومت یا استمرار ممکن است، عمودی یا افقی باشد؛ بنابراین محتوای برنامه درسی به هر شکل که ارائه گردد باید در سازمان‌دهی آن اصولی به کار گرفته شود تا برنامه‌ای هماهنگ فراهم آید. به‌گونه‌ای که هر کدام از فعالیت‌های یادگیری دیگری را تقویت نماید تا از طریق اثرات لازم بر یادگیرنده برجای ماند (موسی پور، ۱۳۸۲: ۱۱۹).

بررسی ارتباطات افقی (عرضی) و عمودی (طولی) درس ۵

ارتباط عمودی: بررسی کتاب درسی در پرتو نگاه جامع بر شناخت رابطه بین کتاب درسی خاص با سایر کتاب‌های درسی در پایه‌های تحصیلی قبل و بعد از آن نیز دلالت می‌کند.

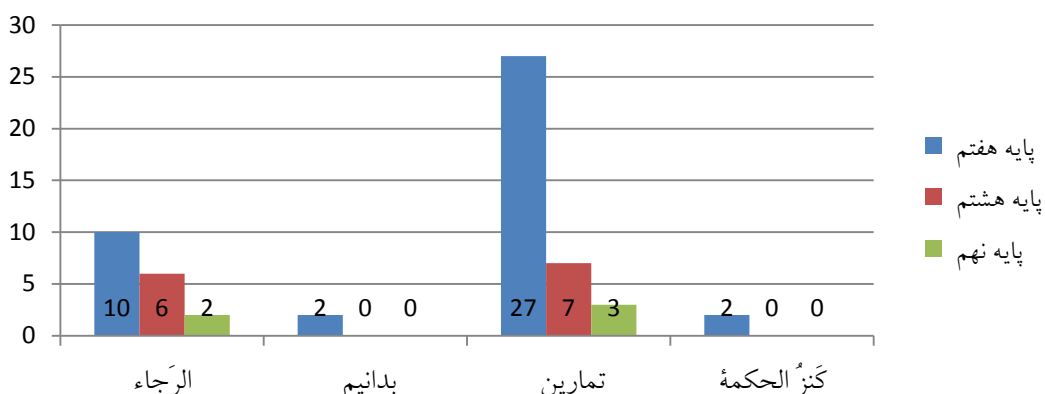
۱- بررسی ارتباط عمودی در لغات درس ۵:

اگر بخواهیم این بُعد را از دیدگاه لغوی بررسی کنیم می‌بینیم که کلماتی زیادی در قسمت «الرَّجَاء» و «بدانیم» و «تمارین» و «کنزُ الحکمه» مربوط به کتاب عربی پایه هفتم، هشتم و چهار درس قبلی نهم هستند، کلمات و افعالی چون: سِنَّةٌ، طَلَبٌ، هَرَبٌ، بَعِيدٌ، مُسَاعَدَةٌ، رَجَعَ، اِقْبَلْ، وَجَدَ، قَلِيلٌ، اَرْبَعَةٌ، حَزَنٌ، حَارٌّ (در قسمت: «الرَّجَاء» و «بدانیم»)، حَقِيبَةٌ، عَدَاٌ، زَرْعٌ، صَدَاقَةٌ، عَدَاوَةٌ، قَمِيصٌ، اَبْيَضٌ، لَيْلٌ، شَارِعٌ، اَسْوَدٌ، نَارٌ، شُهُورٌ، سَحَابٌ، زُمانٌ، عِنَبٌ، تُفَاحٌ، نَحْتٌ، فَوْقٌ، اَمَامٌ، اَزْرَقٌ، اَحْمَرٌ، اَخْضَرٌ، السَّمَكَةُ، جَمِيلَةٌ، صَغِيرٌ، ذَهَابٌ، جَاهِلٌ (تمارین)، سَأَلَ، ثَمَرَةٌ (در قسمت: «کنزُ الحکمه») مربوط به عربی پایه هفتم و همچنین کلمات و افعالی چون: غَابَةٌ، ذُنْبٌ، غَزَالَةٌ، حَمَامَةٌ، مَرَّةٌ، فَرِحَ (در قسمت: «الرَّجَاء»)، يَحْرُسُ، غَضَبٌ، حَدَادٌ، خُلُوَانِي، شُرْطِي، حَطَبٌ، مَطَرٌ (در قسمت: تمارین)، مربوط به عربی پایه هشتم هستند، اما در قسمت «بدانیم» و «کنزُ الحکمة» کلمات عربی پایه هشتم به کار گرفته

نشده‌اند. در این درس لغات چهار درس قبلی این کتاب نیز دیده می‌شوند مانند التعلّب، مُحاولَةٌ (در قسمت: «الرّجاء»)، دُخان، کِبَر، أَسنان (در قسمت: تمارین).

در قسمت «التَّمْرِينُ الحَامِسُ و التَّمْرِينُ السَّابِعُ و التَّمْرِينُ السَّادِسُ» هم میان لغات فراگرفته شده در عربی هفتم، هشتم و نهم، ارتباط طولی برقرار است

نمودار ۲: بررسی پراکندگی لغات پایه‌های هفتم و هشتم در درس پنجم پایه نهم

۱-۱. بررسی ارتباط عمودی در قواعد به کار گرفته شده در درس ۵:

اگر بخواهیم این بُعد را از نظر قواعد بررسی کنیم باید بگوییم، در قسمت متن درس «الرّجاء» در خط دوم کلمه «صیادین» جمع مذکر است که دانش‌آموزان با آن در کتاب عربی هفتم آشنا شدند و یا در پایه هفتم فرا گرفتند کلماتی که آخرشان «ة» دارد مؤنث هستند و فعل مربوط به آن‌ها ضمیر «ها» می‌گیرد که در این درس تحت عنوان «حفرة عميقة ثمّ ستروها» نمایان است، همچنین بسیاری از افعال ماضی در صیغه‌های اول شخص جمع، اول شخص مفرد و ... مانند افعال رَجَعْتَ، حاولتِ، ظَلَمنا و ... که فراگیر با آن‌ها در عربی پایه هفتم آشنا شده بود به وفور در متن این درس به کار گرفته شده‌اند.

شمارش اعداد نیز در عربی هفتم گفته شده بود که در این درس شاهد آن هستیم مانند سِتة صیادین. همچنین در عربی پایه هفتم دانش‌آموز با اسم‌های اشاره ذلک و هذا آشنا شده که در این درس شاهد آن هستیم مانند هذا التعلّب و ... همچنین اسم‌های اشاره هذا و هذه که در عربی هفتم بیان شده بودند در «التَّمْرِينُ السَّادِسُ» به خوبی دیده می‌شوند. با توجه به متن درس قسمت «الرّجاء» افعال مضارع فراگرفته

شده در عربی پایه هشتم به صورت فعل نهی و فعل مضارع منفی آورده شده‌اند مانند لا تَقْدِرُ، لا تَصْعَدِي و ... ولی فعل مضارع مشاهده نمی‌شود.

همچنین در تمارین افعال امر دیده می‌شوند که مربوط به دروس سوم و چهارم عربی پایه نهم است مانند اُخْرَجِي در صفحه‌ی ۵۱. در قسمت تمارین در «التَّمْرِينُ الأوَّلُ» شاهد افعال مضارعی چون: يَشَاهِدُونَ، يَذْهَبُ، يَحْرُسُو يَسْمَعُ مواجه می‌شویم که طریقه ساخت آن‌ها مربوط به عربی هشتم است.

همچنین سؤال «الْتَّمْرِينُ الأوَّلُ» (توضیحات زیر مربوط به کدام واژه جدید از درس‌های چهارم و پنجم است؟) و «التَّمْرِينُ الثَّانِي» (جمله‌های زیر را با توجه به تصویر ترجمه کنید). بیانگر ارتباط طولی درس پنجم با محتوای درس چهارم در همین کتاب است. در قسمت انتهایی متن درس، تمرین سوم، قسمت اول و دوم و قسمت کنزالحکمه از آیات و روایات استفاده شده که باهم ارتباط عمودی دارند و با اسناد بالادستی که هدف از آموزش زبان عربی پرورش مهارت‌های زبانی به منظور تقویت فهم متون دینی است تطابق دارد.

۲- ارتباط افقی: کتاب‌های درسی در هر پایه را می‌توان در ارتباط با سایر کتاب‌های درسی همان پایه مورد مطالعه قرار داد. صفحه آغازین درس ۵ تصویری از جنگل و حیوانات درون آن را نشان می‌دهد که این تصویر ارتباطی افقی هم با درس علوم تجربی (تنوع زیستی) و هم با درس جغرافیا (هر جا که هوا معتدل باشد رودخانه باشد انسان‌ها و حیوانات برای رفع نیازهای خود دور آن سکونت خواهند داشت) دارد.

متن درس در قسمت «الرَّجَاء» نیز ارتباط افقی با درس ادبیات فارسی از نظر (داستان‌های کلیده‌ودمنه و جان‌بخشی به حیوانات) دارد. در پایان متن درس حدیثی ارزشمند از پیامبر اکرم (ص) آمده است که ارتباطی افقی با درس دینی دانش‌آموزان دارد. قسمت چهارم التَّمْرِينُ الأوَّلُ نیز بیانگر جمع کردن توشه برای آخرت است که مربوط به بخش معاد کتاب دینی است.

التَّمْرِينُ الثَّانِي نیز چهار قسمت دارد که دو قسمت اول آن آیاتی از آیات ارزشمند قرآن کریم است (الاعراف ۴۷ و التوبه ۴۰) که ارتباطی افقی با درس آموزش قرآن دارد زیرا طبق اهداف اسناد بالادستی هم باعث تقویت مهارت شنیداری و گفتاری شده و هم قدرت درک مفاهیم دینی را بالا می‌برد. جمله دوم و سوم نیز احادیث پیامبر (ص) هستند که با درس دینی ارتباط افقی دارند.

بخش كَنْزُ الْحِكْمَةِ بخشی است که از پایه هشتم به کتاب‌های عربی افزوده شده است که در این درس، پنج حدیث ارزشمند از امام علی (ع) در مورد علم را شامل می‌شود که ارتباط افقی با درس دینی دارد. تحقیق پایان درس نیز به طور واضح ارتباط افقی متن درس را با درس ادبیات فارسی بیان می‌کند.

بررسی بُعد درونی کتاب درسی

کتاب عربی پایه نهم در قطع وزیری است که در ۱۰ درس تنظیم شده است. جلد کتاب سبز و زرد کم‌رنگ است که حاوی ۵ تصویر از درس‌های مختلف کتاب است و در قسمت میانی این تصاویر، تصویری از مجسمه چهار دانشمند معروف ایرانی که در مقرر سازمان ملل متحد واقع شده است قرار گرفته است که در سه خط در مورد آن به زبان عربی توضیح داده شده است.

در حقیقت این امر هم‌کنش‌پذیری جهانی در ایجاد انگیزه دانش‌آموز مفید واقع شده و هم نوعی افتخار ملی را در بردارد.

در قسمت پشت جلد کتاب، آرامگاه شاعر معروف ایرانی، سعدی شیرازی و قسمتی از ملمع معروف او آمده است اما نقدی که اینجا وارد می‌شود قید نشدن نام سعدی و مکان آرامگاه این شاعر بزرگ در پشت جلد کتاب است. فونت کتاب، فونت عربی است و اندازه فونت مناسب است و در جای مورد نیاز کلمات Bold شده‌اند و لغات جدید به رنگ آبی و نکات مربوط به قواعد و ترجمه سبز رنگ هستند. صفحه‌ی ورودی درس پنجم، متناسب با موضوع درس بوده و تصویر مناسبی از سوی مؤلف انتخاب شده است.

انتخاب تصویر انیمیشنی در اینجا به جاست زیرا متن درس حالت داستان گونه دارد و گفتگوی میان حیوانات است ولی در صورت استفاده از تصویری که واقعی بود نمی‌توانست مفهوم موردنظر و جذابیت لازم را به راحتی انعکاس دهد. تصویر با عنوان (حیوانات الغابة: حیوانات جنگل) نام‌گذاری شده است. شایسته بود مؤلف در عکس‌های متن (الرجاء) تصاویری را انتخاب می‌کرد که تناسب بیشتری با متن درس داشتند مثلاً: قسمتی که روباه و آهو در حفره عمیق بودند را نیز قید می‌کردند و یا تصویری را می‌گذاشتند که روباه ناشنوا با تلاش فراوان از حفره بیرون آمده است زیرا این‌گونه دانش‌آموزان ارتباط بیشتری با متن برقرار می‌کردند و پیام درس بیشتر در ذهنشان نهادینه می‌شد.

در قسمت قواعد صفحه‌ی ۵۲ و التمرین‌الثانی صفحه‌ی ۵۴ از تصاویر واقعی استفاده شده است که این تصاویر بومی‌سازی شده‌اند که این یکی از نکات مثبت تصاویر این درس است. با توجه به مبانی نظری سند تحول بنیادین مرتبه‌ای از عدالت اجتماعی انطباق جریان تربیت با خصوصیات فردی و مشترک (جنسی / جنسیتی، بومی و محلی، قومی، مذهبی، فرهنگی و خانوادگی) متر بیان است (مبانی نظری سند تحول بنیادین: ۲۵۲). این نوع از عدالت در تفکیک جنسیتی این درس به خوبی رعایت شده است. بنابراین هویت جنسیتی از جمله مهم‌ترین لایه‌هایی از هویت است که در نظام تربیت رسمی و عمومی و در تداوم روند تکوین و تعالی هویت مشترک متر بیان باید به آن توجه جدی شود. زیرا به سبب اهمیت نهاد خانواده و نقش آن در تحقق جامعه صالح، تکوین و تعالی هویت جنسیتی می‌تواند در این نظام

برای کسب شایستگی‌های لازم جهت درک و بهبود مداوم موقعیت خو دودیدگران کانون توجه قرار گیرد که مواردی نظیر نقش‌های جنسیتی و آمادگی برای تشکیل خانواده از جمله این شایستگی‌هاست (همان، ۲۶۹).

اما باید توجه داشت که تصاویر صفحه‌ی ۵۲ و ۵۴ دارای کیفیت پایین بوده و از وضوح کامل را برخوردار نیستند و کمی قدیمی و خشک‌اند که هم موجب قطع ارتباط دانش‌آموز با متن شده و هم کنش‌پذیری جهانی کسالت‌آور می‌توانند باشند.

همچنین تصاویر صفحه‌ی ۵۲ در نگاه اول نهی کردن را نمی‌رسانند و فقط تصویر صفحه‌ی ۵۴ که دو دختر هستند و یکی در حال نهی دیگری به‌قرار ندادن کیفش است مفهوم فعل نهی را منتقل می‌کند و بقیه تصاویر فاقد چنین مفهومی هستند.

در التَّمْرِیْنُ السَّادِس نیز ۹ تصویر از حیوانات آورده شده است که هم مرتبط به متن زیرشان هستند و هم از کیفیت و جذابیت لازم برخوردار می‌باشند.

قسمت تحقیق دربردارنده تصویری ست از مجموعه‌ای از حیوانات که تصویر واقعی نیست و بیشتر جنبه انیمیشنی دارد که باز هم مرتبط به درس است و هدف از بیان این تحقیق افزایش ارتباط درس عربی با درس ادبیات فارسی است زیرا یکی از اهداف سند تحول بنیادین این است که دانش‌آموز عربی بخواند تا بتواند زبان و ادبیات فارسی را فرا بگیرد و عربی در خدمت درک و فهم بهتر زبان فارسی بکار گرفته می‌شود.

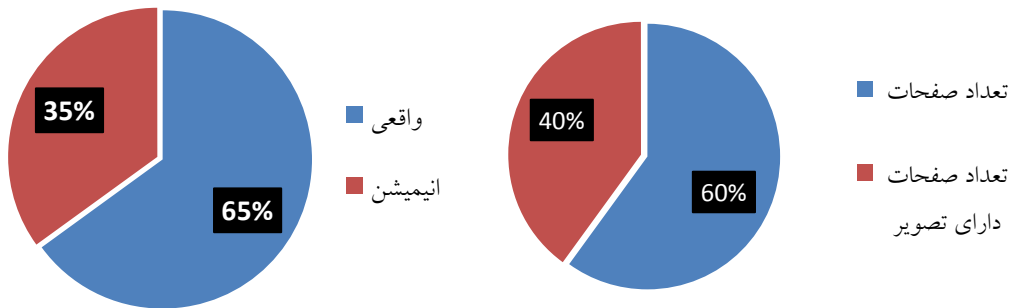
در نهایت باید بگوییم از ۱۲ صفحه‌ی درس پنجم، ۸ صفحه‌ی آن دربردارنده تصاویر مختلف است:

جدول ۱: فراوانی تصاویر در درس پنجم

عنوان کتاب	تعداد صفحات	تعداد صفحات دارای تصویر	مجموع تصاویر	تعداد تصاویر انیمیشن	تعداد تصاویر واقعی
کتاب عربی پایه پنجم	۱۲	۸	۲۰	۰۷	۱۳

نمودار ۳: درصد استفاده از تصویر در درس پنجم

نمودار ۴: درصد فراوانی عکس انیمیشن و واقعی

در نمودار شماره ۳ مشاهده می‌شود

که ۴۰٪ از صفحات درس پنجم دارای تصویر است و با توجه به نمودار شماره ۴، ۶۵٪ این تصاویر انیمیشن هستند و ۴۵٪ آن تصاویر واقعی هستند که این میزان استفاده از تصویر در یک درس متناسب است و با توجه به سن دانش‌آموزان مقدار به‌کارگیری از تصاویر انیمیشن نیز معقول است. در خصوص نمودار و جداول این درس باید بگوییم در مجموع پنج جدول در درس پنجم وجود دارد، جدول اول مربوط به کلمات جدید المَعْجَم است که جدولی سه ستونه و ساده که شانزده کلمه جدید را در خود

جای داده است، سه جدول دیگر در درون بدانیم قرار دارند که با هدف تبیین و توضیح قواعد درس که فعل نهی و فرق آن با فعل مضارع است طراحی شده‌اند که طریقه ساخت فعل نهی برای ترجمه آن در متون را آموزش می‌دهند. ایرادی که می‌شود در این قسمت بر مؤلف کتاب وارد کرد عدم نظم در طراحی جداول این قسمت است چراکه جدول دوم از کادر صفحه خارج شده است انتظار می‌رود در طراحی جداول نهایت دقت به عمل آید تا جذابیت این درس افزایش پیدا کند و جدول آخر مربوط به التَّمْرِیُّ السَّنَاعِ است که کمی از جداول قبلی پیچیده‌تر و مفهومی‌تر است و موجب تعمیق یادگیری و جذابیت در بین فراگیران می‌شود و هدف از طراحی آن تقویت دایره واژگان دانش‌آموزان و رسیدن به آیه ۴۰ سوره توبه بوده که متناسب با اهداف سند تحول بنیادین آموزش و پرورش که همان به‌کارگیری عربی در درک و فهم آیات قرآن است.

از جمله علائم نگارشی بکار گرفته شده در این درس شامل: پرائتز، سه نقطه، نقطه، نقطه‌ویرگول، دونقطه، گیومه، و کاما است. آیات قرآن در این درس هم داخل علامت ﴿﴾ قرار گرفته‌اند که این توالی در تمام قسمت‌های این درس رعایت شده است. ولی در خصوص به‌کارگیری علامت ﴿﴾ باید گفت مؤلف توالی را رعایت نکرده در قسمت متن درس گفتگو شخصیت‌ها در درون ﴿﴾ قرار دارد ولی سخن پیامبر (ص) در صفحه‌ی ۵۱ و ۵۵ در درون این علامت نگارشی قرار نگرفته‌اند ولی در قسمت کنزالحکمه این قاعده رعایت شده است.

رنگ‌آمیزی این درس بر پایه رنگ بنفش است و به‌غیراز تصاویر صفحه ۵۲ و ۵۴ بقیه تصاویر از کیفیت مطلوبی برخوردار هستند. تصاویر واقعی این درس رسالت تقویت هویت اسلامی ایرانی را بر عهده دارند و پیشنهاد می‌شود این تصاویر کیفیت و وضوح بهتری داشته باشند تا به تسهیل انتقال مفاهیم به دانش‌آموزان و کمک به تدریس معلمان کمک شایانی کرده باشند.

جدول ۲: داده‌های استخراج‌شده از محتوای درس ۵ کتاب عربی پایه نهم متوسطه

عنوان مطلب	احادیث پیامبر اکرم (ص)	احادیث حضرت علی (ع)	احادیث معصومین (ع)	شعر	تصاویر	قرآن
تعداد	۰۳	۰۵	۰	۰	۲۰	۰۲

بُعد محتوایی و ساختاری:

کتاب عربی پایه نهم شامل سه بخش اصلی: متون، قواعد و پرسش است، علاوه بر آن شامل بخش‌های فرعی همچون: المعجم، بدانیم، کُنز الحکمه، تحقیق و فن ترجمه است. (درس پنجم فاقد بخش فن ترجمه است).

کتاب عربی نهم شامل ده درس است که هر درس در دو جلسه تدریس می‌شود. صفحه‌ی آغازین درس پنجم، با تصویری از جنگل و حیواناتش تحت عنوان حیواناتُ الغابة شروع شده است که با نگاهی کلی به دروس قبلی و بعدی به‌جز درس اول متوجه این نکته خواهیم شد که عنوان صفحه اول تمام دروس از دو کلمه تشکیل شده است.

تصویر این درس از لحاظ موضوع با متن درس ارتباط عمودی دارد و جذابیت لازم را برخوردار است و کاملاً متناسب با سن دانش‌آموز پایه نهم طراحی شده است. این درس ۱۶ واژه جدید را آموزش می‌دهد ۸ مورد آن‌ها فعل و ۸ مورد بعدی اسم هستند و تناسب کامل بین آموزش اسم و فعل رعایت شده است. لغات جدید این درس بسیار کاربردی‌اند و دانش‌آموزان در موقعیت‌های متفاوتی چون: مستندات عربی، کتب داستانی عربی، تلویزیون، سفر به کشورهای مسلمان و ... حتماً با آن‌ها مواجه خواهد شد. نکته مفید این قسمت همچنین ذکر حالت مضارع افعال در کنار حالت ماضی آن‌هاست که این کار باعث می‌شود دانش‌آموز در لایه پنهان دو حالت ماضی و مضارع و حرکات سماعی فعل مضارع را فرا بگیرد.

همچنین کلمات جدید در متن به رنگ آبی آمده‌اند که ارتباط افقی با کلمات دروس پیشین و سال‌های قبلی دارند. متن درس تحت عنوان الرُّجاء به رنگ صورتی است که این امر در تمام دروس این درس تکرار شده است که حامل پیام مهمی چون: صبر و کوشش فراوان و ناامید نشدن در هر شرایطی است. متن درس به دلیل اینکه داستان گونه بودن و گفتگوی میان حیوانات جذابیت خاصی را در این گروه درسی دارد؛ بنابراین می‌توان از ابزار دیداری به منظور فراهم آوردن ساختار و برنامه‌ای استفاده کرد که در زندگی کودکان بسیار حائز اهمیت است. (هاجدن، ترجمه محمد اسماعیل و رحمانی، ۱۳۸۵). بر همین اساس، به‌کارگیری شیوه‌های غیرمستقیم مثل قصه در آموزش مهارت‌ها یک ضرورت به نظر می‌آید. علاوه بر آن نکته مفیدی که می‌توان به آن اشاره نمود، یاددهی مباحث دینی و اسلامی در لایه‌ای پنهان به دانش‌آموزان است زیرا اگر به طور مستقیم احادیث بیان می‌شدند موجب روی گرداندن دانش‌آموزان به دلیل خشکی محتوا و مطالب می‌شد.

متن دربردارنده ۲ فعل نهی و ۴ فعل مضارع منفی است که مرتبط قواعد درس هستند اما باید توجه نمود این مقدار نسبتاً کم هستند و پیشنهاد می‌شود مؤلف در متن درس از افعال نهی بیشتری استفاده نماید تا هم امر تدریس برای معلم آسان‌تر شود و هم معلم بتواند در حین تدریس این مفهوم را در ذهن

دانش‌آموزان نهادینه کند و آن‌ها به‌طور غیرمستقیم بهتر بتوانند فرق میان فعل نهی و فعل مضارع منفی را تشخیص دهند.

در صفحه‌ی ۵۲ در قسمت (با توجه به متن درس گزینه درست و نادرست را انتخاب کنید) برای درک مطلب بسیار مفید است ما بهتر بود فعل نهی در گزینه‌ها وجود داشت. همچنین کلمه مصیر و شَجَع که واژه‌های جدید هستند در این قسمت به رنگ آبی نیستند و توالی در این قسمت رعایت نشده است. ولی عبارات درست و نادرست به رنگ آبی نوشته شده‌اند که بهتر بود رنگ آبی فقط برای نگارش کلمات جدید بود. قسمت قواعد این درس در مورد فعل نهی (۱) و فرق آن میان فعل مضارع منفی است.

باید توجه داشت که شیوه آموزش قواعد در این کتاب به صورت اکتشافی است لذا دانش‌آموزان به صورت اکتشافی به قواعد دست می‌یابند که این امر موجب تسهیل یادگیری شده و سنگینی بار قواعد را تا حدود زیادی می‌کاهد.

برای بیان نکات قواعد از رنگ قرمز یا صورتی پررنگ استفاده شده است. فعل نهی (۱) دربردارنده آموزش فعل نهی در صیغه دوم شخص مفرد است و ابتدا دو تصویر دختر و پسری ست که نهی از انجام کاری شده‌اند و دانش‌آموزان باید آن را ترجمه کند در حین ترجمه متوجه فرق این فعل با فعل مضارع منفی می‌شود از شش صفحه تمرین این درس فقط یک صفحه (صفحه‌ی ۵۵- تمرین سوم) دارای قواعد است آن هم ابتدا باید ترجمه انجام گیرد سپس قواعد انجام شوند.

تمرین اول ارتباط عمودی با درس قبل دارد. در تمرین دوم قواعد فعل نهی در خدمت ترجمه قرار گرفته‌اند. تمرین چهارم هم حاوی فعل نهی و فعل امر است که ارتباط عمودی با درس قبل و مطالب پیشین دارد ولی باز هم این افعال را در لایه‌ای پنهان قرار داده‌اند تا قدرت درک و فهم متون عربی دانش‌آموزان بالا برود. تمرین پنجم تمرینی جالب و جذاب است که ارتباط عمودی با لغات پایه هفتم، هشتم و نهم دارد و قدرت تشخیص و درک کلمات را در دانش‌آموزان بالا می‌برد، همچنین تمرینی مناسب جهت محک زدن دایره واژگان دانش‌آموزان است. تمرین ششم انتخاب نام حیوانات است که مانند تمرین پنجم ارتباط عمودی با سال‌های پیشین دارد این تمرین به دلیل داشتن تصویر به درک بصری دانش‌آموزان کمک می‌کند و باعث تسهیل امر جواب دهی می‌شوند و این تمرین آسان‌تر از تمرین قبل است. نکته قابل‌ذکر در اینجا این است که می‌بایست جای تمرین پنجم و ششم عوض می‌شد تا توالی از ساده به پیچیده رعایت شود. تمرین هفتم بسیار برای دانش‌آموزان جذاب است که سنجش دایره واژگان از اهداف این تمرین است و مهم‌ترین هدف طراحی آن رسیدن به رمز یعنی آیه ﴿لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا﴾

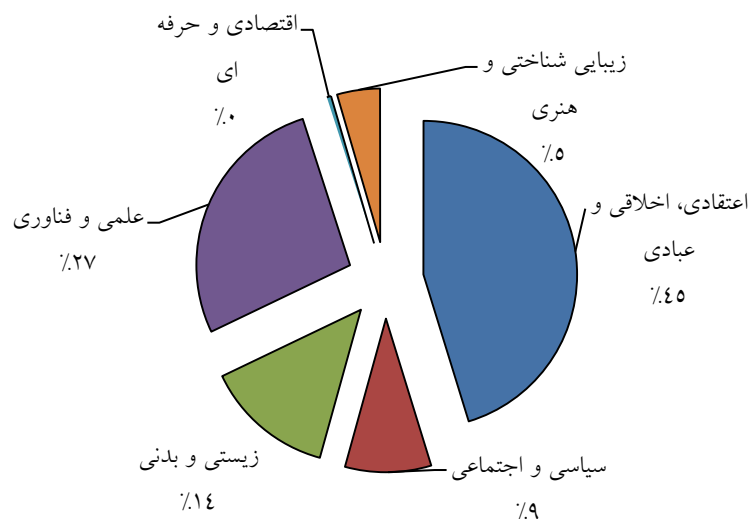
التوبه ۴۰ است که در لایه پنهان و به شیوه‌ای جذاب آن را نهادینه کرده‌اند ولی پیشنهاد می‌شود مؤلف قسمت (التوبه ۴۰) را کم‌رنگ نمی‌نوشت زیرا دید آن بسیار کم است. در قسمت کَنْزُ الْحِکْمَةِ نیز کلمات جدید به رنگ آبی هستند که توالی رعایت شده و قسمت ۱ فعل مضارع منفی و در قسمت ۵ فعل امر بکار رفته که بیانگر ارتباط عمودی است. قسمت تحقیق ارتباط افقی با درس ادبیات فارسی دارد و آموزش عربی برای درک ادبیات فارسی به خوبی در آن مشهود است.

ساحات شش‌گانه سند تحول و بررسی میزان توجه به ساحات شش‌گانه در درس پنجم

با توجه به توضیحاتی که در قسمت سند تحول بنیادین دادیم و همچنین با توجه به بند (۳-۱-۱). مبنای در مبنای نظری تحول بنیادین، (۲۰۰۸) زمینه‌سازی برای رشد هماهنگ و متعادل همه جنبه‌ها و استعدادها افراد جامعه بر اساس تعالیم اسلامی، وظیفه نظام اسلامی است. زیرا در نگاه اسلامی کل فرایند تربیت و همه ابعاد آن باید در چارچوب معیارهای اسلامی باشد- چه در ساحت تربیت دینی (به معنای خاص یعنی تربیت اعتقادی عبادی) و اخلاقی و چه در ساحت تربیت اجتماعی و سیاسی، تربیت اقتصادی و حرفه‌ای؛ از این رو حتی تقدم و محوریت تربیت دینی و اخلاقی در چارچوب نظام تربیت اسلامی زمانی معنا می‌یابد که در آن، سایر ابعاد و ساحت‌های تربیت نیز از اهمیت لازم برخوردار باشند؛ بنابراین با توجه به اینکه الزام توجه به تمام ساحات تربیتی، بر عهده نظام اسلامی است بر آن شدیم این ساحات را در درس پنجم مورد تحلیل و بررسی قرار دهیم.

نمودار ۵: ضریب اهمیت توجه به ابعاد و مؤلفه‌های ساحت‌های شش‌گانه سند تحول بنیادین آموزش و پرورش در کتاب عربی پایه نهم درس پنجم

در سراسر این درس، بخصوص محتوای تمارین و متن، نیز: پذیرش آزادانه و آگاهانه دین اسلام، تلاش مداوم جهت ارتقای ابعاد معنوی وجودی خویش و دیگران از طریق برقراری ارتباط با خداوند (عبادت و تقید به احکام دینی) و دعوت سایرین به دین‌داری و اخلاق‌مداری، تلاش پیوسته برای حضور مؤثر و سازنده دین و اخلاق در تمام ابعاد فردی و اجتماعی کاملاً مشهود بود. این ساحت صرف شناخت آموزه‌های دینی، اصول و فروع دین مطرح نیست بلکه باور به آن اعتقادات دارای ارزش است. نظام تعلیم و تربیت اسلامی با قواعد خاص دنبال موحد سازی است. (صدرالدین شیرازی، ۱۳۸۷).

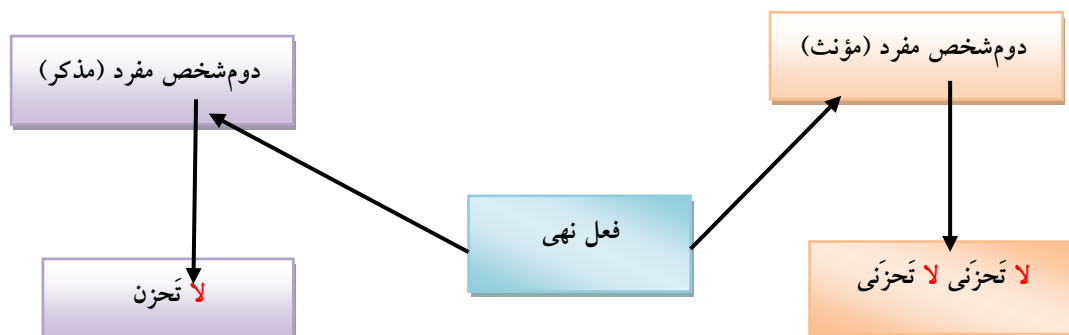
نقشه مفهومی^۱

یادگیری فردی تا حد زیادی با طراحی نقشه مفهومی تسهیل می‌شود. دانشجویان می‌توانند با استفاده از نقشه مفهومی خود به رسم مسیر یادگیری خود بپردازند. چنین نقشه‌ای، که در درجه اول توسط یک دانشجو استفاده می‌شود، می‌تواند حتی توسط یک استاد و دانشجو کار به منظور بحث در مورد راهبردهای یادگیری آنان استفاده شود. توجه داشته باشید یادداشت‌برداری کردن را می‌توان با استفاده از روش نقشه مفهومی افزایش داد همچنین نقشه مفهومی، راه مفیدی برای اساتید جهت خارج کردن و عینیت بخشیدن به

^۱ concept map

استراتژی‌های یادگیری و آموزشی است. (شیبانی صفت و همکاران، ۱۳۹۰: مقدمه) در کتاب‌های عربی جای خالی این نقشه مفهومی بسیار احساس می‌شود؛ زیرا در کنار سایر اصول طراحی و سازمان‌دهی، نقشه مفهومی تکمیل‌کننده برای تحلیل محتوای جامع بازی می‌کند.

نمودار ۷: نمونه‌ای از یک نقشه مفهومی مخصوص درس پنجم

(سیف، ۱۳۹۷: ۳۰۵) در سازمان‌دهی مطالب، نقشه مفهومی را به‌عنوان یکی از راهبردهای سازمان‌دهی در یادگیری و مطالعه معرفی می‌کند. وی در تعریف نقشه مفهومی می‌گوید: نقشه مفهومی به بازنمایی تصویری و کلامی از مفاهیم و روابط میان آن‌ها گفته می‌شود. هدف نقشه مفهومی این است که به یادگیرنده کمک نماید تا یک بازنمایی یا تصویر روشنی از آنچه قرار است آموخته شود، درست کند. در کتاب‌های عربی جای خالی این نقشه مفهومی بسیار احساس می‌شود؛ زیرا در کنار سایر اصول طراحی و سازمان‌دهی، نقشه مفهومی نقش تکمیل‌کننده برای تحلیل محتوای جامع بازی می‌کند.

نتیجه‌گیری

ما در این مقاله تلاش نموده‌ایم که نشان دهیم تا چه حد، شاخص‌های سند تحول بنیادین در کتاب‌های عربی جدیدالتألیف در عرصه فهم متون و پرورش مهارت‌های زبانی موفق عمل کرده‌اند و اینکه تا چه میزان با ملاک‌های تحلیل محتوا و سازمان‌دهی محتوا هماهنگی دارند. یافته‌های ما حاکی از این بود که کتاب عربی پایه نهم از استانداردهای لازم در زمینه ارتباطات افقی و عمودی، ویژگی‌های ظاهری و نگارشی، تطابق با سند تحول بنیادین، برنامه درسی ملی ویژگی‌های روان‌شناختی برخوردار است. نتایج نشان می‌دهند که این کتاب در تغییر رویکرد از قاعده محوری به متن محوری موفق است و تعداد زیادی از تمرین‌های کتاب از

جمله درس پنجم مربوط به ترجمه واژگان و در نهایت ترجمه متن است و شیوه ارائه قواعد در جهت یادگیری معنا و شیوه ترجمه آن‌ها است همچنان که در درس پنجم دانش‌آموز با فعل نهی و دیگر نکات دستوری آشنا می‌شود تا شیوه ترجمه و مکالمه صحیح را بیاموزد. همچنین ما به این نتیجه دست یافتیم که از بین شش ساحت سند تحول بنیادین بر ابعاد اخلاقی و عبادی این سند در این درس توجه بیشتری شده و ابعاد دیگر سند تحول در حد کم و گاهی در حد صفر آمده‌اند. ویژگی‌های ظاهری و نگارشی در حد مطلوب است اما شایسته بود در زمینه انتخاب تصاویر واقعی این درس دقت بیشتری صورت می‌گرفت. مؤلف از نقشه مفهومی نه تنها برای این درس بلکه برای کل دروس نیز استفاده نکرده است. تلاش مؤلف در نگارش کتاب بیشتر مبتنی بر حیطه شناختی درک و فهم بوده است و بهتر است به حیطه‌های بالاتری چون روانی حرکتی و مهارتی و ... ارتقا یابد. به طور کل محتوا با برنامه درسی ملی همسو است اما منطبق نیست که باید در این زمینه عواملی هماهنگ با یکدیگر اجرایی شود تا به اهدافی که در سند تحول بنیادین ترسیم شده است، دست‌یابیم. این پژوهش تا حدود زیادی بر دانش و روش تدریس کنونی معلمان، می‌افزاید زیرا با دانستن مجموع این نکات و در اختیار قرار دادن متون جذاب مرتبط با درس که جنبه طنز نیز دارند و پیاده نمودن قواعد دریافتی روی این متون ضمن افزایش دامنه لغات فراگیران، غنای بیشتری به یادگیری در بخش قواعد دهند و جنبه‌های کاربردی قواعد را تعمیق نمایند. لذا باید با مدیریت جهادی به تقویت ایمان و تربیت دانش‌آموزان در همه ساحت‌ها پرداخته تا با توطئه‌های دشمنان مقابله کنیم.

ارائه راهکارها و پیشنهادهای در روش‌های تدریس عربی:

- ۱- با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در ارتباطات عمودی پیشنهاد می‌شود که از وسایل کمک‌آموزشی و امکانات آموزشی در مدارس استفاده شود. کتاب گویا یک وسیله مکمل کتاب درسی عربی است که علاوه بر آنکه کار معلم را در کلاس راحت‌تر می‌کند، برای تقویت مهارت شنیداری و خوانش دانش‌آموزان بسیار مهم است زیرا دانش‌آموزان با تلفظ صحیح کلمات و لهجه فصیح عربی آشنا می‌شوند و تلفظ‌های اشتباه را با خود به پایه‌های بعد نمی‌برند.
- ۲- با توجه به نتایج به‌دست‌آمده در قسمت بُعد ظاهری کتاب نتیجه گرفتیم که با استفاده از روزنامه دیواری، پوستر، نقاشی، نمایش، داستان‌نویسی می‌توان خلاقیت دانش‌آموزان را بالا برد و جاذبه درس عربی را بیشتر نموده و مباحث عربی را کاربردی‌تر می‌نمایاند.
- ۳- تدریس قواعد با استفاده از واژه پژوهی به آشنایی دانش‌آموزان با مبحث موردنظر کمک می‌کند مثلاً چند نمونه فعل نهی را در المعجم قرار می‌دهیم و ترجمه صحیح آن‌ها را کنارش

یادداشت می‌کنیم و دانش‌آموزان با شکل و معنی فعل نهی آشنا می‌شوند یا اگر در المعجم قاعده موردنظر به کار رفته است دانش‌آموزان را قبل شروع تدریس قواعد با شکل صحیح و ترجمه فعل موردنظر آشنا نماییم.

۴- استفاده از روش واژه پژوهی در آموزش لغات بسیار موثر است و دانش‌آموز با یافتن ارتباط میان کلمات از حیث ترادف یا تضاد و جمله‌سازی با لغات واژه‌نامه باعث تثبیت معنی در ذهن دانش‌آموز می‌شود و به کلاس پویایی خاصی می‌بخشد کانال پیام نسیم در این راستا بسیار مفید برای معلمان عزیز است.

۵- با توجه به اصل ارتباط افقی دروس در سازمان‌دهی محتوا برای آموزش افعال از جمله فعل نهی ابتدا از فارسی شروع نماییم تا مفهوم فعل نهی را به ذهن دانش‌آموز بیاوریم با مثال‌های ملموس از فعل نهی در فارسی یا نوشتن اشعاری فارسی که فعل موردنظر را به همراه داشته باشد می‌توانیم شروع خوب و آسانی در تدریس‌مان داشته باشیم.

۶- با توجه به بخش نقشه مفهومی بهتر است به جای آموزش مراحل ساخت فعل نهی چند نمونه فعل نهی به همراه ترجمه آن‌ها روی تخته بنویسیم و سپس از آن‌ها بخواهیم که با افعال جدید معادل‌سازی کنند و با تکرار و تمرین با شکل و ترجمه آن آشنا شوند.

۷- به منظور جذابیت بیشتر در کلاس و ایجاد انگیزه در فراگیران، موجبات تثبیت و یادگیری معنادار را در بین فراگیران فراهم نماییم. مثلاً با اجرای حرکات نمایشی در کلاس دانش‌آموزی را از رفتن باز بداریم و از دانش‌آموزان بخواهیم معادل عربی این عمل را بیان کنند و با تغییر تعداد و جنسیت انجام دهنده کار آن‌ها را بیان نمونه‌های متفاوت هدایت نماییم. کلیپ‌های تدریس کانال پیام نسیم در ارائه جذاب مباحث عربی و ایجاد کلاسی شاد و متنوع بسیار موفق عمل نموده است.

منابع

- قرآن کریم
- برنامه درسی ملی (۱۳۹۱)، وزارت آموزش و پرورش، شورای عالی آموزش و پرورش
- بارن، لورنس، (۱۳۷۴)، تحلیل محتوا، مترجمین: د. ملیحه آشتیانی و د. محمد سرخابی. دانشگاه تهران. چاپ اول
- دلاور، علی، (۱۳۸۲). مبانی نظری و عملی پژوهش در علوم انسانی و اجتماعی. تهران: نشر مدرسه.
- راهنمای برنامه درسی عربی، (۱۳۹۱)، وزارت آموزش و پرورش، سازمان پژوهش و برنامه‌ریزی آموزشی

- رسولی، مهستی و امیرآشنایی، زهرا، (۱۳۹۰). **تحلیل محتوا با رویکرد کتب درسی**، تهران: انتشارات جامعه‌شناسان
- **سند تحول بنیادین آموزش و پرورش**، (۱۳۹۰)، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی
- شعبانی، حسن. (۱۳۹۸). **مهارت‌های آموزش و پرورش**، جلد اول، ویراست ۳. تهران: انتشارات سمت
- صدرالدین شیرازی، ملاصدرا. (۱۳۸۷). **شواهد الربوبیه**، ج اول، ترجمه‌ی علی بابایی. تهران: انتشارات مولی.
- ظفری نژاد، عادل. (۱۳۹۲). **تحلیل محتوای کتب درسی**، چاپ اول. تهران: نشر کوروش
- **عربی پایه هفتم**، (۱۳۹۳). ج ۱، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- **عربی پایه هشتم**، (۱۳۹۴). ج ۲، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- **عربی پایه نهم**، (۱۳۹۴). ج ۱، تهران: شرکت چاپ و نشر کتاب‌های درسی ایران
- فتحی و اجارگاه، ک. آقازاده، م. (۱۳۹۰). **راهنمای تألیف کتاب‌های درسی**، جلد اول، تهران: نشر آبیژ.
- **قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران**، (۱۳۸۸)، تدوین جهانگیر منصور، تهران: انتشارات دوران
- **کتاب معلم (راهنمای تدریس و ارزشیابی)**، (۱۳۹۴) عربی پایه نهم، دوره اول متوسطه.
- کوهی نژاد، علی و کوهی گرد، طوبی (۱۳۹۵)، **تحلیل محتوا با رویکرد درسی**، تهران: انتشارات اکبرزاده
- **مبانی نظری سند تحول بنیادین در نظام تعلیم و تربیت رسمی عمومی جمهوری اسلامی ایران**، (۱۳۹۰)، مصوب شورای عالی انقلاب فرهنگی
- مرادی، حسن. (۱۳۹۶). **تحلیل محتوای کتاب درسی**، تهران: انتشارات آبیژ
- ملکی، حسن، (۱۳۸۵)، **برنامه‌ریزی درسی**. تهران: موسسه انتشارات پیام اندیشه
- موسی پور، نعمت‌الله، (۱۳۸۲)، **مبانی برنامه‌ریزی آموزشی متوسطه**، مشهد: انتشارات آستان قدس رضوی
- معاونت پژوهش (۱۳۸۲)، **در جستجوی راهکارهای تدوین متون درسی**. تهران: مرکز انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی.
- هاجدن، لیندا الف، (۱۳۸۵)، **حل مشکلات رفتاری کودکان در خود مانده: بهبود ارتباط به کمک راه‌های دیداری**. ترجمه الهه محمد اسماعیل و امیر رحمانی آسا. تهران: نشر دانژه
- یار محمدیان، محمد حسین، (۱۳۸۵)، **اصول برنامه‌ریزی درسی**، چاپ چهارم، تهران: انتشارات یادواره کتاب

مقالات

- امینون، عفت؛ شریفی پور، زهرا (۱۳۹۵)، «ضرورت بررسی کتب درسی و تحلیل محتوا در نظام آموزش و پرورش ایران»، دومین کنفرانس بین‌المللی مدیریت و علوم انسانی، استانبول- کشور ترکیه، موسسه مدیران ایده پرداز پایتخت ویرا، صص ۱-۳

— ابارشی؛ ربابه، تیموری؛ سعید (اردیبهشت ۱۳۹۲)، «تأثیر قصه گویی همراه با ایفای نقش بر یادگیری مهارتهای اجتماعی»، فصلنامه علمی پژوهشنامه تربیتی، ص ۳۹

— رضوانی؛ روح الله (۱۳۸۹)، «تحلیل محتوا»، پژوهش در علوم انسانی، سال دوم، شماره ۳، صص ۱۳۷-۱۵۶
— رایگان، مهستی (۱۳۹۴). «نقش صرف و نحو کاربردی در کتب جدیدالتألیف عربی»، رشد آموزش قرآن و معارف اسلامی، دوره بیست و هشتم، شماره ۹۸، پاییز ۱۳۹۴، ص ۷۷

— زارعی زوارکی؛ اسماعیل، جعفرخانی؛ فاطمه (۱۳۹۲). «بررسی کاربرد تصاویر در آموزش ویژه»، تعلیم و تربیت استثنایی، سال سیزدهم، شماره ۷، صص ۲۷-۳۶

— شبیری؛ سید محمد، سرمدی؛ محمد رضا، پرهیرکار؛ لیلا، (۱۳۹۱)، «مطالعه ی رعایت میزان سازمان‌دهی»، مجله مدیریت و برنامه‌ریزی در نظام آموزشی، پاییز و زمستان ۱۳۹۱، شماره ۹، ص ۶۹

— شبیانی؛ صفت، میرزایی؛ عبدالله، (۱۳۹۰)، «ارزشیابی مبتنی بر نقشه مفهومی»، هفتمین کنفرانس آموزش ایران، ص ۱

— قاسم پور مقدم، حسین (۱۳۹۳)، «محتوا، انتخاب و سازمان دهی آن»، دانشنامه برنامه درسی ایران، صص ۳-۴
— کعب عمیر، ملک (۱۳۹۸). «روش‌های نوین آموزش زبان عربی در دو مقطع متوسطه»، مجله پژوهش در آموزش زبان و ادبیات عرب، سال اول، شماره ۱، پاییز ۱۳۹۸

— متقی زاده؛ عیسی، حاجی زاده؛ مهین، (۱۳۹۳)، «نگاهی به کتاب عربی اول دبیرستان بر اساس الگوها وملاک‌های تحلیل و سازمان‌دهی»، جستارهای زبانی، دوره پنجم، تابستان ۱۳۹۳، شماره ۲

رسانه‌ها

— ویدئوهای آموزشی تامین مدرس، حجت الله عباسی؛ تهران، ۱۳۹۴